

הלוואה על המשכון

מתן הראש ואבי פיטוסי

גמרא בדף מג:

"אמר שמואל: האי מאן דאזופיה אלפא זוזי לחבריה ומשכן ליה קתא דמגלא, אבד

קתא דמגלא אבד אלפא זוזי."

צריך להבין כיצד יפסיד המלווה כספו ללא סיבה הנראית לעין, מדוע לא לדון את המלווה רק לפי ערך המשכון שאבד ולפי האחריות שקיבל עליו כמו שנראה בבירור מדין המשנה? אפשר להעלות כמה אפשרויות לכך:

א. התבטאות מפורשת מצד המלווה שאם יאבד המשכון יאבדו מעותיו. אולם אטו בשופטני עסקינן? ואם לא מדובר בשופטני או צריך לבחון אם אין בעיה מצד גדרי אסמכתא.

ב. התבטאות פחות מפורשת בה המלווה מקבל את המשכון כתחליף להלוואה שנתן ופועל יוצא מהשוואה זו הוא דינו של שמואל. אולם כיצד יתכן שהמלווה שהוא נותן ההלוואה יעשה מהלך שיתפרש בסופו של דבר כנגד עצמו וכספו שלו יצא מידי שליטתו על ידי צעד שהוא עשה?

ג. התניית הפרעון עצמו בקיומו של המשכון ולפי הסבר זה אין החוב נמחק אלא הפרעון מתעכב. גם כאן צריך להבין כיצד יכול הלווה לעכב את כספו של המלווה, יעכב הלווה את סכום המשכון והתפרש יחזיר למלווה ללא תנאים.

ד. עצם ההלוואה על המשכון מעמידה את המשכון כתמורת ההלוואה, זאת אומרת שיש הבדל בין הלוואה ללא משכון, שבה המלווה יכול לתבוע את הלווה לפרוע חובו, ובין הלוואה על המשכון שמשנה את היחסים בין המלווה והלווה, וגם הלווה מקבל מעין מעמד של תובע. וכאן יש לבחון האם זהו עניין שקשור ביחסי המלווה והלווה והחייבים ביניהם, או שיש כאן חידוש מצד התורה לגבי לקיחת המשכון שיוצרת מעמד מיוחד למשכון.

איך נוצרת הלוואה על המשכון

למלווה יש מטרה ברורה, הוא מוכן להלוות את הכסף לחברו משום שזו מצווה או גמילות חסדים, ומטרתו היא להבטיח את החזרת ההלוואה משום שלא התכוון כאן למצוות הצדקה.

יש כמה רמות בהבטחת פרעון החוב למלווה:

א. הלוואה בעדים - תמנע הכחשת ההלוואה מצד הלווה.

ב. פרעון בעדים - ימנע אי - הבנות בקשר להתורה.

ג. תנאים בנאמנות - הכל לפי ראות עיני המלווה.

ד. הלוואה בשטר - השטר מנציח את מציאות החוב עד פרעון או ראייה ודאית לפרעון. כמו כן היא מקנה נאמנות למלווה, הכל על פי מה שכתוב בשטר.

- ה. שעבוד קרקעות - יותר חזקה מהבטחת החוב היא הנגיעה בפרעון עצמו ובכך כמה רמות. ישנו מצב שבו הלווה מייחד קרקע לפרעון החוב - אפוטיקי. אולם לאפשרויות אלו יש מספר חסרונות:
- א. טרחה בהתעסקות בענייני הדין והעדים.
- ב. האפשרויות הנ"ל מבטיחות את ההודאה בחוב ובטחון להתחלתו, אך דורשות תהליך גבייה, ואפילו לשעבוד קרקעות מתלווה תהליך של הפקעת הקרקע מהלווה שדורש זמן.
- על שני חסרונות אלה עונה המשכון:
- א. חפץ של הלווה נמצא ביד המלווה, ויש ללווה אינטרס בהחזרת ההלוואה תמורת החפץ. (אולם יכול להיווצר מצב שבו הלווה ירצה למכור את החפץ תמורת הכסף).
- ב. המשכון מהווה החזקה מיידית של המלווה כנגד החוב, והוא מהווה תחליף מסוים לפרעון.

מדוי פעולת המשכון

יש לכך כמה אפשרויות:

- א. זיקה בין הלווה למלווה, אין במשכון ממשות של פרעון, ולכן דין המלווה עליו הוא רק כשומר חנם, כל תפקידו הוא להיות זכרון דברים לחוב שבין המלווה והלווה.
- ב. המשכון יכול גם להיות איום מסוים ללווה שלא יקבל את המשכון חזרה אם לא יפרע חובו.
- ג. פרעון או תחילת פרעון - זאת אומרת שמטרת המשכון היא להיות פרעון חלופי להלוואה זו, כמו המשמעות המוכרת של המילה משכון - לקיחת חפץ על מנת למוכרו לשם פריעת חוב שלא הוחזר.
- אפשרות זו יכולה להתבצע בשני אופנים:
- א. שעבוד - ערכו של המשכון משועבד לחוב אבל החפץ אינו קנוי למלווה.
- ב. מכירה - מי שזקוק לכסף יכול למכור את חפציו, ואולי כאן במשכון קורית פעולה דומה, אלא שגם הלווה לא מעוניין למכור לגמרי, וגם המלווה אינו רוצה בחפץ, ולכן יש כאן מכירה על תנאי, והמשכון הוא תמורת ההלוואה.

פסיקת ההלכה

משנה בבבא מציעא פ:

- "המלווה על המשכון שומר שכר" - זאת אומרת אחריות על המשכון לגבי גניבה ואבדה, ופטור מאונסין כדין כל שומר שכר.
- כך נראה גם ממשנתנו בשבועות מג. שדנה בהתחשבות בין המלווה והלווה על ערך המשכון במקרה של אבדה, ומכאן שבאונסין יהיה פטור.
- כיצד נעשה המלווה לשומר שכר על המשכון?
- הגמרא בבבא-מציעא ובשבועות מביאה מחלוקת בין ר' אליעזר ור' עקיבא במקרה שאבד

המשכון, ר' אליעזר אומר ישבע ויטול מעותיו, זאת אומרת שיש לו דין שומר חנם, ור' עקיבא אומר: "יכול לומר לו כלום הלויתני אלא על המשכון אבד המשכון אבדו מעותיך".

מדברי ר' עקיבא "כלום הלויתני אלא על המשכון" נראה שמחלוקתם האם מקבל המלווה את המשכון כנגד ההלוואה או לא, ולכן מנסה הגמרא להעמיד מחלוקתם קודם בדשמואל ובדר' יצחק (על דינו של ר' יצחק בהמשך) שבהלכותיהם נכרת פעולה זו של קבלת המשכון ליותר משמירה.

אך מסקנת הסוגיה היא שדינו של מלווה על משכון הוא שומר שכר - שכר מצווה - מדרב יוסף, ומחלוקת ר"א ור"ע רק במלווה צריך למשכון - האם יש אופן בו לקחת המשכון מפחיתה מן המצווה, ואז אין למלווה שכר מצווה והוא שומר חנם.

כך פוסק הרי"ף בשבועות' להלכה - "המלווה את חברו על המשכון שומר שכר הוי, לא שנא במשכנו בשעת הלוואתו, ולא שנא משכנו שלא בשעת הלוואתו, לא שנא הלווהו פירות, ולא שנא הלווהו מעות, בכולהו שומר שכר הוי, שאם נאבד או נגנב והיה המשכון כנגד החוב, אין למלווה על הלווה כלום אלא יצא משכנו בחובו, ואם החוב יתר על המשכון משלם הלווה היתר על המשכון, ואם היה המשכון יתר על החוב משלם המלווה ללווה היתר על החוב, ואם אבד באונס ששומר שכר פטור, גם המלווה על המשכון פטור, וגובה חובו מן הלווה עד גמירא, וצריך שבועה כשבועת השומרים". יוצא על פי הרי"ף שלפי ההלכה אין מקום לסברות שנכתבו לגבי המשכון, והדין יהיה חישוב פשוט מצד ממוני גבך, הלווה חייב את סכום ההלוואה, והמלווה חייב את המשכון ודינו שומר שכר עליו.

הלכה זו מתבקשת: א. כך נסתמו המשניות בבבא-מציעא ובשבועות. ב. הגמרא דוחה במפורש את דברי שמואל - "בדלא שווי כולי עלמא לית להו דשמואל". וכך מכריע הרי"ף בבבא-מציעא (נא. בדפי הרי"ף) בדברי שמואל: "הא דאמר שמואל האי מאן דאזופיה אלפא זוזי לחבריה וכו', ליתא, אלא אם נגנב המשכון או אבד, כיוון דשומר שכר חייב בגניבה ואבדה איהו נמי מיחייב, ומאי דפש ליה ביתר דמי משכנו שקיל ליה מיניה דלווה, ואי באונס אבד דשומר שכר פטור איהו נמי פטור, ושקיל ליה לכוליה חוב מיניה דלווה עד גמירא". ויוצא מכאן שהסוגיא העיקרית בגמרא שנפסקה להלכה היא הסבר מחלוקת ר"א ור"ע וכך נמצא גם בר"ח ובבה"ג (כך מובא בשםם בתוספות בשבועות מג: ד"ה "מתניתין").

לא כך פירשו התוספות את סוגיות הגמרא:

א. שיטת תוספות במחלוקת רבה ורב יוסף בשומר אבדה היא לפסוק כרבה, שבדבר שלא שכיח כמו פרוטה דרב יוסף לא יעשה המחזיק בחפץ שומר שכר. (תוספות בשבועות מד. ד"ה "שומר אבדה")

ב. הגמרא בבבא-מציעא מכריעה שסתמא דמשנה לא כר' אליעזר ואם כן יש לנו שתי סוגיות סותרות: סוגיה ראשונה שמכריעה שלא כר' אליעזר, וסוגיא שניה שמצמצמת את מחלוקת ר"א ור"ע למלווה צריך למשכון.

ג. גרסת ר"ח ור"ת בגמרא בשבועות: "מתניתין בדלא פריש ושמואל בדפריש", לעומת

הגרסא הכתובה בגמרא שלנו: "מתניתין בדפריש ושמואל בדלא פריש". לפי גרסת רבנו חננאל ורבנו תם נוח יותר להבין את דינו של שמואל, שכאשר המלווה פירש את קבלת המשכון כנגד ההלוואה מובן יותר מדוע יאבדו המעות.

ד. הלכתא כשמואל בדיני והלכתא כרב נחמן לגבי כולי עלמא (תוספות ד"ה "מתניתין").

ה. הגמרא בשבועות דנה אליבא דשמואל ומנסה להעמיד את מחלוקת התנאים כמותו. שיטת התוספות אינה סותרת את פסיקת הרי"ף להלכה משום שקבלה את שמואל בדפריש, ובדלא פריש יהיה הדין כדין המשנה וכפסיקת הרי"ף.

כך פסק הרא"ש (סוף פרק שיש ס"ו כט) כשיטת התוספות וכך אומר הרמ"א בחו"מ עב, ב בהגהה: "ויש אומרים דאם פירש ואמר בשעת הלוואה שמקבל המשכון בכל החוב אפילו אם קיבל קתא דמגלא באלפא זווי אבד המשכון אבד הכל".

דינים המיוחדים למשכון

בכל זאת ראינו בגמרות דינים המופיעים בהלוואה על משכון שמוכחים שיש במשכון תכונות המיוחדות לו:

א. דינו של ר' יצחק: "מניין לבעל חוב שקונה משכון שנאמר: 'ולך תהיה צדקה', אם אינו קונה משכון צדקה מניין לו", ובהתבוננות בפשט הפסוק עולה שמדובר במשכון שבא בזמן הפרעון, ר' יצחק לומד מן התורה חידוש שהמשכון נקנה למלווה. וצריך להבין מה משמעות הקניין ומה מתחייב מכך. לשיטת רש"י: בסוג משכון שכזה המשכון קנוי לגמרי לבעל החוב ולכן הוא יתחייב גם באונסין. לשיטת הר"י מיגאש על הסוגיא בשבועות ותוספות בשבועות ד"ה "מכאן": גם לשיטת ר' יצחק יתחייב המלווה רק כשומר שכן, וצריך להבין לשיטתם מהו הקניין שחידשה התורה במשכון, לשם כך צריך להכיר דינים נוספים במשכון:

ב. במסכת קידושין דף ח: "קידשה במשכון מקודשת" וכדר' יצחק. וצריך להבין לשיטת הר"י מיגאש והתוספות כיצד יקדש אדם אישה בממון לא לו. ואומר הר"י מיגאש שלמרות שאין כאן קניין ממש קני בה זכותא בעלמא, והערך הכספי משתעבד לבעל החוב, וזהו מה שקונה הבעל חוב, ועל-ידי קניין זה יכול לקדש. גם התוספות בקידושין משתמשים במילים "אלים שעבודה ליהחשב בו ממון לקדש בו אישה".

ג. כך גם מפרשים התוספות בדין ישראל שהלווה לעובד כוכבים על חמצו, שכיוון שאלים שעבודה של ישראל על החמץ, חשיב כשלו לעבור עליו בפסח.

ד. בדין הלוואה על המשכון בשנת שמיטה: במסכת גיטין דף לו: "המלווה את חברו מעות על המשכון והמוסר שטרותיו לבית דין אין משמטין". ובסוגייתנו בשבועות: "המלווה את חברו על המשכון ונכנסה שמיטה, אף על פי שאינו שווה אלא פלגא אינו משמט, דברי רבן שמעון בן גמליאל, רבי יהודה הנשיא אומר, אם היה משכונו כנגד חובו אינו משמט, ואם לאו משמט". לפי ההוה אמינא של הגמרא נחלקו האם משמט כנגד כולו או לא, וכאן יכול להיות הסבר מדוע בעל חוב ירצה להעמיד את משכונו כנגד כל החוב למרות שערכו נמוך מסכום ההלוואה. אך במסקנה הגמרא דוחה זאת.

ו. סיכום

יוצא אם כן שלהלכה לא קיבלנו את שמואל כלל לשיטת הרי"ף, ולשיטת התוספות קיבלנו את שמואל רק בדפריש.

ועלו לנו כמה פירושים לדינו של שמואל כפי הסברות שנכתבו בהתחלה:

א. שיטת ר"ת (מובא בתוספות ד"ה "מתניתין") ור"י הזקן (מובא בדברי הרא"ש הנ"ל): המלווה פירש שאם יאבד המשכון יאבדו מעותיו, ולשיטתם אין בעיה של אסמכתא אלא בכגון אם אוביר ולא אעביר שאין כוונתו אלא להבטיח את חברו, אבל כאן גמר בדעתו להפסיד כל החוב.

ב. לפי ר"ח המלווה פירש שאף על גב דלא שווי אלפא זוזי קבלתיה, שבכלל דבריו שגם אם יאבד המשכון יתחייב כנגדו את כל החוב.

ג. דעת הרמב"ן (מובא בר"ן בשבועות בדף כד בדפי הרי"ף) שאם המשכון קיים ביד המלווה אין הלווה חייב להחזיר לו כלום עד שיחזיר המשכון, ודעת הר"ן אינה כן שאף על פי שהמלווה רוצה לעכב המשכון אצלו חייב הלווה להחזיר את העודף על דמי המשכון מן ההלוואה. אמנם לשיטת הרמב"ן אם אבד המשכון לא אבדו כל המעות, אך יש בדעתו סברא שבה פירעון החוב מותנה בהחזרת המשכון.

ד. שיטת רש"י (על הסוגיא בשבועות ד"ה "אבד אלפא זוזי") בדשמואל שדינו בדלא פריש, וסברתו: כיוון שסבר המלווה וקיבל את המשכון, הרי המשכון עומד כולו כנגד החוב, ואפשר לומר בדעתו שעצם קבלת המשכון גם ללא פירוש המילים, מהווה קבלה של המשכון כנגד החוב, אך ללא הדינים המיוחדים למשכון לאהיינו אומרים כך, ומדיני התורה במשכון הבין שמואל שקבלת המשכון יוצרת מעמד חדש, או למשכון, או ללווה, שיכול עכשיו לתבוע דבר כנגד ההלוואה.